

تبلور اندیشه‌های سیاسی در تطور مکاتب اسلامی

(با تعلیل چالش‌ها و تعاملات در قرن پنجم و ششم هجری)

www.ketab.ir

دکتر محمد علی ساکی

سرشناسه	: ساکی، محمدعلی، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: تبلور اندیشه‌های سیاسی در تطور مکاتب اسلامی (با تعلیل چالش‌ها و تعاملات در قرن پنجم و ششم هجری) / محمدعلی ساکی.
مشخصات نشر	: قم: نسیم کوثر، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری	: ۴۶۶ ص.: جدول.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۲۴۰-۶۶۲-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۴۵۱ - ۴۶۶.
موضوع	: اسلام -- فرقه‌ها <i>Islamic sects</i> اشعری -- تاریخ -- قرن ۵-۶ ق. <i>History -- Asharites -- 11th-12th centuries</i> اشعری -- عقاید <i>Doctrines -- Asharites</i> معتزله -- تاریخ -- قرن ۵-۶ ق. <i>History -- Motazilites -- 11th-12th centuries</i> معتزله -- عقاید <i>Doctrines -- Motazilites</i>
رده بندی کنگره	: BP۲۳۶
رده بندی دیویی	: ۵/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۹۱۸۱۸۱۳
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیپا

انتشارات نسیم‌کوثر

قم - خیابان معلم - مجتمع ناشران - پلاک ۱۲ب

روابط عمومی: ۰۲۵-۳۷۷۴۳۷۷ دفتر فروش: ۰۸-۳۷۸۳۰۵۶۷

شناسنامه:

* عنوان: تبلور اندیشه‌های سیاسی در تطور مکاتب اسلامی

* مؤلف: دکتر محمد علی ساکی

* ناشر: نسیم کوثر

* چاپ: کوثر

* نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۲

* تیراژ: ۲۰۰ نسخه

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار.....
۱۴	مقدمه.....

فصل یک

۲۱	تعاریف و مفاهیم نظری.....
۲۳	تعاریف.....
۲۹	زمینه‌های تاریخی مباحث کلامی در دوره اسلامی.....
۳۷	نضج و شکل‌گیری علم کلام اسلامی.....
۴۲	تحولات علم کلام اسلامی.....
۵۰	رابطه علم کلام با شکل‌گیری مکاتب اسلامی.....
۵۲	فرقه‌های فقهی و کلامی در دوره اسلامی.....
۵۲	قدریه.....
۵۵	صفاتیه.....
۵۶	نظریه حادث یا قدیم بودن قرآن از منظر معتزله و اشاعره.....
۵۹	دیدگاه شیعه درباره کلام الهی (قرآن).....

فصل دوم

- ۶۵..... مکتب معتزله از شکل گیری تا افول
- ۶۶..... مدخل
- ۷۲..... عوامل اثر گذار در شکل گیری مکتب معتزله
- ۸۵..... علت نامگذاری مکتب معتزله
- ۸۶..... اصول و شاخصه های اعتقادی مکتب معتزله
- ۹۱..... ویژگی های مکتب معتزله
- ۹۵..... امامت از منظر معتزله
- ۹۶..... علماء و اندیشمندان مکتب معتزله
- ۹۷..... اندیشمندان بصره
- ۹۸..... اندیشمندان بغداد
- ۱۰۹..... شاخه های فرقه ای مکتب معتزله
- ۱۱۰..... رقبای فقهی و کلامی معتزله
- ۱۱۲..... دلایل و زمینه های مؤثر در تضعیف و افول مکتب معتزله

فصل سوم

- ۱۱۹..... مکتب اشعری از شکل گیری تا تثبیت و نظام مندی
- ۱۲۱..... مدخل
- ۱۲۹..... اشعریان از قبیله گرایی تا قبله گرایی
- ۱۳۹..... محیط اجتماعی و زمانه ابوالحسن اشعری
- ۱۴۱..... شخصیت علمی و مذهبی ابوالحسن اشعری
- ۱۴۵..... دلایل تحول فکری ابوالحسن اشعری
- ۱۵۰..... زمینه های جدایی اشعری از مکتب معتزله

۱۵۵ خلافت و امامت از منظر ابوالحسن اشعری
۱۵۸ دلایل مقبولیت اندیشه اشعری
۱۷۰ نقش اندیشمندان در مرحله تثبیت و نظام مندی مکتب اشعری
۱۷۰ * ابن مجاهد طایی و تبیین اندیشه‌های اشعری
۱۷۱ * باقلانی و نقش او در نظم و ساماندهی مکتب اشعری
۱۷۶ * ابن فورک اصفهانی و ترویج مکتب اشعری و فقه شافعی
۱۷۸ * ابو حامد اسفراینی
۱۷۹ * ابو اسحاق اسفراینی و نقش او در شکل‌گیری و انسجام مکتب اشعری
۱۸۱ اصول کلامی و شاخه‌های اعتقادی مکتب اشعری
۱۸۱ الف). اصول کلامی
۱۸۶ ب). شاخه‌های اعتقادی مکتب اشعری
۱۹۸ روشهای اثبات خداوند از منظر اشعری
۲۰۰ فرقه‌های انشعابی مکتب اشعری
۲۰۳ اشاعره در عصر آل بویه و حصر مذاهب اربعه اهل سنت

فصل چهارم

211 ظهور سلاجقه و مشروعیت بخشی اشاعره
۲۱۳ مدخل
۲۱۵ شرایط اجتماعی و فرهنگی قرن پنجم هجری
۲۱۸ روی کار آمدن سلاجقه و انقلاب اشعریان
۲۲۰ تحولات سیاسی - اجتماعی در عصر سلاجقه
۲۲۸ پیامدهای حکومت سلجوقیان
۲۲۸ بازیابی قدرت خلافت عباسی و توسعه مذهب سنت
۲۲۹ کمک به وحدت سیاسی و ارضی ایران

- ۲۳۰..... رشد و توسعه نظام اقطاع داری و رواج نهاد اتابکی
- ۲۳۲..... ازدیاد علماء و گسترش زبان و ادبیات فارسی در دوره سلجوقی
- ۲۳۳..... توسعه فنون در ایران و جهان اسلام
- ۲۳۴..... گسترش مباحث و تألیفات کلامی
- ۲۳۷..... تساهل و تسامح با مذاهب اهل ذمه
- ۲۳۸..... نقش خواجه نظام الملک در گسترش و تحول جریان اشعری
- ۲۵۴..... مشروعیت بخشی و جریان گرایشی اشاعره
- ۲۵۶..... نقش خلفای عباسی در رسمیت بخشی جریان اشعری
- ۲۵۸..... نقش حکومت مرابطین و موحدین در جریان اشعری

فصل پنجم

- 263..... راهبرد همگرایی و واگرایی مکاتب اسلامی با اشاعره
- ۲۶۵..... مدخل
- ۲۶۸..... تعامل و تقابل مکاتب اسلامی در قرن پنجم و ششم هجری
- ۲۷۱..... راهبرد مکاتب اسلامی در برابر اشاعره
- ۲۷۶..... روابط تصوف و اشاعره
- ۲۸۴..... فرقه کرامیه و اشاعره
- ۲۹۱..... کرامیه در قرن پنجم و ششم هجری
- ۲۹۵..... فرقه ماتریدیه و اشاعره
- ۳۰۳..... فرقه اسماعیلیان نزاری از شکل گیری تا دعوت
- ۳۱۳..... تقابل اسماعیلیان نزاری با سلاجقه و اشاعره
- ۳۲۳..... راهبرد اسماعیلیان نزاری در مبارزه با مخالفین
- ۳۲۵..... تشیع امامی و راهبرد اندیشه وران فقهی و فرهنگی
- ۳۳۳..... پیشینه تعاملات و تقابلات امامیه و اشاعره
- ۳۳۹..... تبیین ابعاد تقابل امامیه و اشاعره

- زمینه‌های تاریخی تقابل امامیه و اشاعره..... ۳۴۲
- عوامل سیاسی تقابل امامیه و اشاعره..... ۳۵۲
- عوامل اجتماعی تقابل امامیه و اشاعره(اقلیت جمعیتی)..... ۳۵۵

فصل ششم

- چالش‌ها، پیامدها و تطورات جریان اشعری..... 458
- مدخل..... ۳۵۹
- چالش‌های جریان اشعری..... ۳۶۱
- پیامدهای سیاسی - اجتماعی جریان اشعری..... ۳۶۵
- تضاد اشاعره و تصوف با فلاسفه..... ۳۶۹
- زمینه‌های تطور در جریان اشعری..... ۳۷۴
- مراحل تطور جریان اشعری..... ۳۷۶
- نقش اندیشمندان و بزرگان در تطور جریان اشعری..... ۳۸۰
- نقش غزالی در اندیشه سازی و تطور جریان اشعری..... ۴۰۴
- نقش راهبردی غزالی..... ۴۰۸
۱. تدریس و تربیت شاگردان در راستای حفظ و تداوم جریان اشعری..... ۴۰۸
۲. نویسندگی و خلق آثار..... ۴۱۱
۳. کمک به رشد و گسترش کلام اشاعره..... ۴۱۴
۴. ممانعت از رشد رقیبای فکری و نحله‌های مخالف..... ۴۱۷
۵. تدوین رابطه خلافت، سلطنت و جامعه..... ۴۱۸
- نقش گسترشی(توسعه ای)..... ۴۲۱
- نقش تطوری..... ۴۲۵
- امامت و خلافت از منظر غزالی..... ۴۲۹
- تطبیق اصول اشاعره، معتزله و اهل حدیث..... ۴۲۹

نتیجه تحقیق ۴۴۰

کتابنامه و مأخذ شناسی ۴۵۱

ای که با نامت جهان آغاز شد دفترِ ما هم
به نامت باز شد
دفتری کز نام تو زیور گرفت کار آن از عرش
بالا تر گرفت

پیشگفتار

اسلام دینی است که آزادی تفکر و اندیشه در آن اصلی مُسَلَّم و غیر قابل انکار است و قرآن کریم، نخستین منبع اندیشه اسلامی است، اما سنت پیامبر(ص)، نظرات ائمه شیعه، نگرش و موضع گیری اندیشمندان اسلامی در قبال واقعتهای اجتماعی به خصوص رابطه میان عقل و شرع، علم و فلسفه در پیدایش و گسترش اندیشه اسلامی مؤثر بوده است. اندیشه سیاسی در اسلام از لحاظ زیرساخت نظری دو مرحله را گذرانده است، در مرحله اول بنیان اندیشه سیاسی را حوزه معرفتی تشکیل می‌داد که جهان شناسی گفته می‌شود، در مرحله دوم نیز جهان بینی دینی اساس اندیشه سیاسی اسلامی را تشکیل می‌داد. منظور از اندیشه سیاسی همه آراء، آموزه ها، نظریه ها، باورها، عقاید و انگاره‌هایی است که به صورت جزئی یا کلی و یا منظومه ای در حیطة نظری و عملی به گونه ای توصیفی یا تجویزی درباره امور سیاسی بحث شده باشد.

با استمرار اندیشه‌های سیاسی و نگرش اندیشمندان اسلامی سه مشرب فکری در جهان اسلام شکل گرفت، این مشربهای دینی را می‌توان تحت عنوان اندیشه‌های

دینی، سیاسی و اجتماعی بیان نمود. این اندیشه‌های فکری شامل بینشهای عقلی، نقل و روایت و تصوف و عرفان می‌شد. طرفداران نقل، مبانی و اصول استنباط شرعی و زندگی عملی مسلمانان را از آیات و احادیث استخراج و برای این کار، علم اصول را تدوین نمودند، مذاهب حنفی، مالکی، شافعی، حنبلی، شافعی و شیعه را می‌توان از این نوع نامید. طرفداران بینش عقلی معتقد بودند که با عقل و منطق می‌توان به مسائل اجتماعی و دینی پاسخ داد و بر این اساس به تدوین علم کلام پرداختند که مکتب معتزله مصداق این نگرش بود. طرفداران بینش تصوف و عرفان معتقد بودند که نمی‌توان با عقل و منطق به پاره‌ای از مباحث و مسائل دینی پاسخ گفت، لذا به عرفان و تصوف روی آوردند. با گذشت زمان، اندیشمندان اسلامی هم در راستای این سه بینش فکری از چهار مکتب کلامی معتزله، اشاعره، شیعه و تصوف استفاده نمودند و این طرز تلقی، آنان را در جامعه به فرقه‌های مذهبی و مکاتب کلامی تقسیم نمود.

اگر چه آثار زیادی در مورد فرق مذهبی، مکاتب اسلامی، اندیشه سیاسی و علم کلام توسط اندیشمندان تألیف شده و تلاشهای ارزنده‌ای صورت گرفته، اما هر کدام از منظر خاصی و در محدوده همان موضوعات، مباحث ارزشمندی ارائه داده اند و تلاش آنان برای آیندگان راهگشا و مفید خواهد بود. از طرفی مباحث اندیشه سیاسی و علم کلام مکمل مباحث دینی و عقاید مذهبی است و نیازمند ارائه چند جانبه، پیوستگی و وابستگی است تا مفهوم کلی و نهایی را به خواننده القاء نمایند. علم سیاست به شناخت سیاست می‌پردازد و به دلیل پیوندی که سیاست با همه جنبه‌های اجتماعی دارد، ناگزیر با جنبه‌های مادی و معنوی زندگی ارتباط برقرار می‌سازد. در راستای فهم و انتقال مباحث فوق، طی دوران دانشجویی به دنبال یافتن آثاری بودم تا جدای از بیان اصول، مفاهیم و شاخصه‌های فرق و مکاتب

اسلامی به رابطه اندیشه سیاسی و نقش آن در تحولات و تطورات مکاتب پرداخته شده باشد. مهمترین سؤالی که همیشه در ذهن متبادر می‌شد، این بود که چه عوامل و زمینه‌هایی باعث انشقاق و افتراق مذاهب و مکاتب اسلامی گردیده و دلایل تقابل و تعامل آنان در چه زمینه‌هایی بوده است؟ و رهیافت این همگرایی و واگرایی چه نتیجه‌ای را حاصل نموده است؟

چند سالی به تفحص و جمع‌آوری مباحث اندیشه‌ای، علم کلام و عوامل و زمینه‌های مؤثر در همگرایی و واگرایی مکاتب اسلامی پرداختم و زمینه اولیه تدوین کتاب هم فراهم گشت. در این تحقیق تلاش نموده‌ام به فراخور دانش و تجربیات خویش و با توجه به منابع و مآخذ موجود، مطالب و مباحث ضروری و ارزشمندی را به طالبان علم و دانشجویان ارائه نمایم. سعی وافری صورت گرفت تا با ارائه مطالب و مباحث مهمی در زمینه شکل‌گیری و گسترش مکاتب، اصول و شاخصه‌های اعتقادی، رابطه با حکومت و خلافت، نقش اندیشمندان در مشروعیت بخشی دولت‌ها و مکاتب، عوامل اثرگذار در همگرایی و واگرایی و تطور مکاتب اسلامی را به صورت نظری و عملی بررسی و تحلیل نمایم. مباحث این کتاب به خوانندگان و دانشجویان کمک خواهد کرد تا محتوای مباحث عمومی و تخصصی را به سهولت کسب کنند و از مطالعه مباحث اندیشه سیاسی و کلامی بهتر بهره ببرند. این تحقیق به روش تاریخی و با شیوه کتابخانه‌ای و رویکرد توصیفی-تحلیلی و سایر داده‌ها و سنجش تحقیقات پژوهشگران مورد واکاوی قرار گرفته است. هدف اصلی آن، دستیابی و پاسخ به این پرسش است که نقش اندیشه‌های سیاسی در تطور مکاتب اسلامی چگونه بوده است؟ و چگونگی همگرایی و واگرایی مکاتب در قرن پنجم و ششم را مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد. در نوشتن این کتاب از منابع گوناگون فارسی، عربی و لاتین بهره برده‌ام.